

Др Душан С. РАКИТИЋ*

О ПОРЕКЛУ ОБАВЕЗНОГ БЛАГОСЛОВА ЗА ИЗБОР ПРОФЕСОРА БОГОСЛОВСКИХ ФАКУЛТЕТА – НАЦИОНАЛНИ И УПОРЕДНИ ПЛАН

Заштита аутономије универзитета у повоју, признање професорског звања и важења стечених диплома, што је све током историје пружила црква, били су кључни за развој универзитета у првим вековима, када су стицани углед и утицај које су универзитети задржали до данас. Под-ршка цркве је била незаменљива за афирмацију универзалне вредности високошколског образовања, академске слободе и академских стандарда. Конфесионална теологија, захваљујући ауторитету високошколског образовања у савременом друштву, стеченом и изграђиваном током десет векова, пресудно утиче на идентитет, доктрину и перцепцију одређене конфесије, због чега је неопходно да се обезбеди право цркве да тај утицај држи у границама свог самоодређења. Избор професора теологије представља за одређене конфесије, односно деноминације, незаменљив начин остваривања тог права. У таквим случајевима је право на верско самоодређење цркве оквир у коме је могуће остварити аутономију универзитета у домену конфесионалних теолошких студија. Непостојање права цркве да утиче на избор професора теологије значило би негирање њеног права на самоодређење.

Кључне речи: *Licentia docendi. – Mandatum. – Nihil obstat. – Верско самоодређење. – Аутономија универзитета.*

* Доцент, Правни факултет Универзитета у Београду, Србија, drakitic@ius.bg.ac.rs.

1. УВОД

Универзитети су настали у Европи у средњем веку у окриљу хришћанске цркве. У њиховом средњовековном темељу, у институционалном смислу, стоје услови за стицање звања професора: испрва само дозвола цркве, а убрзо након тога и прихватање у заједницу професора. Десет векова од тада, многи односи у друштву су промењени, али су исти хришћанска црква,¹ многи од ондашњих универзитета, а умногоме су исте вредности и стремљења савремене заједнице европских народа. Дозвола цркве за наставу на универзитету опстала је само у погледу наставе теологије, с тим што њена примена, као ни разумевање њене оправданости, нису универзални. То питање досеже до средњовековних појмовних темеља савремених установа, а простире се кроз домене националне и европске правне традиције, црквено-државног и уставног права, људских права, универзитетске аутономије и радног права. У академској заједници Србије последњих година је изражена супротстављеност мишљења о оправданости и/или дозвољености обавезног црквеног благослова за професоре теологије. Овај рад је покушај да се омогући разумевање порекла тог института, његове судбине на упоредном плану, у европској академској традицији и на плану националне правне традиције.

Након увода, у другом делу рада сагледан је настанак универзитета у Европи у средњем веку и значај који су за ту појаву имали подршка, заштита и признање цркве, а посебно институт *licentia ubique docendi*, који се заснивао на ауторитету цркве, односно папе. Одговарајуће одредбе права Римокатоличке цркве, у дијахроној перспективи од средњег века до данас, предмет су трећег дела рада, док су у четвртном делу размотрени одређени карактеристични примери националних правних традиција, односно начин на који је у тим правима настало савремено уређење питања које је предмет овог рада. У петом делу су анализирани основни елементи савременог теолошког погледа Римокатоличке цркве на однос црквеног благослова за избор професора теологије са верском слободом, с једне стране, и академском слободом, то јест

¹ За потребе овог рада, појам црква, тј. хришћанска црква, употребљен без одређења деноминације, обухвата све хришћанске цркве које постоје вековима у Европи – православне цркве, Римокатоличку цркву и протестантске цркве. Таква употреба у контексту средњег века условљена је ставом да је у том периоду настало заједничко европско наслеђе у многим областима, укључујући и друштвену улогу хришћанске цркве. У случајевима када је одређење поједине од тих цркава, односно деноминација, значајно за предмет рада, по правилу у односу на појаве у XIX и XX веку, то је посебно наглашено.

аутономијом универзитета, с друге стране. У шестом, последњем аналитичком делу, сагледани су битни елементи националног историјско-правног контекста предметног института.

У вези са великим делом садржине овог рада важно је нагласити да су пракса, право и теолошки ставови Римокатоличке цркве значајни за анализу предмета овог рада на националном плану не само зато што је та црква у суштинском смислу традиционална у државама српског народа, а у формалном законском смислу и у савременој Србији, већ и зато што се право којим се уређује положај Српске православне цркве, као њено аутономно право, пракса и теолошки ставови у XX веку о предметном питању у битним аспектима поклапају са правом, праксом и теолошким ставовима Римокатоличке цркве.

2. НАСТАНАК УНИВЕРЗИТЕТА У ОКРИЉУ ЦРКВЕ

Настанак универзитета у средњем веку у Европи и хришћанска црква вишеструко су повезани, а улога цркве у тој појави је кључна. Црква је обезбедила институционални оквир за развој универзитета као засебних установа, као и за развој њихове аутономије. Статус професора и академски степени стечени на студијама важили су првенствено захваљујући признању цркве. Студије теологије су биле прва и најважнија дисциплина на универзитетима у северној Европи. Изван оквира детаљније анализе у овом поглављу остају многи начини на које је црква омогућила настанак и раст универзитета – новчана подршка предавача и студената, ослобођење од црквених дужности за време студија, ограничење закупнина станова у градовима у којима су била седишта универзитета, ослобођење од локалних дажбина, изузимање из надлежности локалних црквених и градских судова и установљење аутономне судске надлежности и др. (Post, Courtenay 2017, 173; Kivinen, Poikus 2006, 194–195). Првенствени разлог доделе привилегија универзитетима, који се наводи у свим папским повељама, било је изучавање праве вере (Kivinen, Poikus 2006, 199).

2.1. Настанак универзитета – институционални аспекти и појам

За настанак универзитета у Европи по правилу се као временска одредница наводи период од друге половине XI до прве половине XIII века, када су настали универзитети у Болоњи, Паризу, Оксфорду

и Монпељеу.² Тачно одређење тренутка настанка универзитета као установе није једнозначно, будући да су поједини универзитети настајали спонтано, израстајући из школа при катедралним црквама, односно при професионалним удружењима (Rashdall 1929, 566; Kivinen, Poikus 2006, 189). Због тога датирање зависи од усвојеног мерила за утврђивање тренутка настанка установе. До краја XII века постало је општеприхваћено да су медицина, право и теологија дисциплине вишег реда у односу на остале дисциплине које су изучаване (Luscombe 2004, 486), пре свега у односу на „слободне вештине“.

Хејстингс Решдал, велики ауторитет за историју средњовековних универзитета, указао је на то да су се први универзитети разликовали по квалитету институционалне везе са црквом: док је универзитет у Паризу израстао из школе при катедрали, тако да су се студенти и професори сматрали клирицима, универзитет у Болоњи је имао лаичку, еснафску природу, али је био под надзором цркве (Rashdall 1929, 559–560). Универзитети у Паризу и Оксфорду развили су се као *universitates magistrorum*, као заједнице професора, док је Болоња била *universitas scholarium*, заједница студената (Rashdall 1929, 561, 580). Те разлике су пружиле основ ауторима, као што је Решдал, да препознају два основна типа универзитета у средњем веку: оних на северу Европе, који су се угледали на париски, и универзитета на југу Европе, који су следили модел болоњског (Rashdall 1929, 561). Без обзира на разлике, први велики образовни центри – Париз, Болоња, Монпеље, Салерно и Оксфорд, већ су од XII века, пре него што се може рећи да су били уобличени као универзитети у данашњем смислу тог појма, означавани одредницом *studium generale*, која је испрва значила да на њима могу студирати студенти из свих земаља, а не само припадници локалне политичке заједнице или епископије. Временом је изграђено схватање да *studium generale* мора обухватати факултет бар једне од поменутих „виших“ дисциплина, а свештенству је дозвољено да одсуствује од црквених дужности искључиво ради учења на неком од *studia generalia*. Према Решдаловом мишљењу, поклапање појмова *studium generale* и универзитета студената, односно предавача, догодило се постепено и спонтано (Rashdall 1929, 561, 586–587, 591).

² Постоје добри разлози да се најстаријим сматра универзитет у Константинопољу – Πανδιδακτῆριον, који је настао далеко раније. Одмеравање тих разлога, међутим, представљало би велико одступање од циља овог рада, а не би донело значајнију добробит, будући да се та установа по начину настанка и природи битно разликовала од поменутих универзитета на западу Европе, као и зато што је престала да постоји падом Римског царства, тако да је њен утицај на савремено разумевање питања која су предмет овог рада посредан, управо посредством неких од поменутих универзитета на западу.

Развој универзитета и срастање појмова универзитета и *studium generale* престали су да буду спонтани процеси од треће деценије XIII века, када су и цареви и папе, као носиоци универзалне власти, почели да оснивају нове и да признају постојеће универзитете повељама (булама) које су издавали. Таквим актима оснивања, односно признања, универзитетима је изричито признаван статус *studium generale*, као и право да додељују звања која подразумевају универзално важећу дозволу подучавања одговарајуће дисциплине, без било каквог другог испита (Rashdall 1929, 591). На тај начин се до краја XIII века учврстило схватање да је *studium generale* само она образовна установа која на основу папске или царске повеље, или обичаја, има право да издаје звања која подразумевају *ius docendi hic et ubique terrarum* (Rashdall 1929, 592; Kivinen, Poikus 2006, 191). Универзитети у Паризу и Болоњи су 1292. године добили папско признање, које су сами били затражили без обзира на своју древност и углед (Kivinen, Poikus 2006, 191), док је статус универзитета у Оксфорду као *studium generale ex consuetudine* према Решдаловом мишљењу био неспоран (Rashdall 1929, 592). Хескинс је, међутим, указао на најмање три неуспешна покушаја – бискупа Линколна, бискупа Карлајла и енглеског краља – да издејствују од папе одговарајућу булу за Оксфорд, закључујући да је у то време „практично сваки европски универзитет, без обзира на то да ли је био новооснован или стар, сматрао крајње важним, ако не и суштински важним, да обезбеди папску булу којом би му било признато *ius ubique docendi*“ (Haskins 1941, 283).

Уобличавање и признање субјективитета универзитета текли су постепено. Могуће је издвојити карактеристичне кораке које је на том путу учинио универзитет у Паризу: краљевском повељом из 1200. гарантоване су одређене привилегије студентима по персоналном начелу, не самој установи; папским повељама из 1209. године универзитету је дозвољено да изабере прокуратора, који ће га заступати у правним пословима; до средине XIII века универзитет је уобличен као савез четири „факултета“ – теологије, канонског права, медицине и слободних вештина (Rashdall 1929, 567–569). Могуће је издвојити велики број примера спонтаности процеса уобличавања првих универзитета. О сложеним односима између еснафа предавача, студената, локалних црквених и градских власти говори и околност да је у првој половини XIII века универзитет у Паризу често заобилазио канцелара катедрале Нотр Дам, обраћајући се за издавање дозвола за подучавање опату самостана Св. Женевјеве у Паризу (Verger 2010, 22). Универзитет у Кејмбриџу основали су 1209. године чланови универзитета у Оксфорду који су побегли од прогона грађана Оксфорда којем су били изложени клирици, док су универзитет у Падови 1222. године основали студенти

који су напустили Болоњу, незадовољни настојањем градских власти да ограниче аутономију универзитета (Rashdall 1929, 588, 593; Landau 2008, 127).

Према Решдаловом мишљењу, два „универзитета студената“ у Болоњи – један који су чинили студенти „од преко планина“ (*Universitas Ultramontanorum*) и други састављен од студената „с ове стране планина“ (*Universitas Citramontanorum*) – уобличена су у последњој деценији XII века, док Кларк тај догађај смешта у XIII век. Док су студенти били странци за Болоњу као политичку заједницу, наставници су били њени грађани, плаћени од студената, подложни дисциплинској одговорности и строгом надзору студентских тела, али и самостални у одлучивању о пријему нових наставника у своје редове (Rashdall 1929, 580–583; Clark 1987, 684–685; Janin 2008, 56). Болоњски „универзитети студената“ сами су бирали своје студенте-ректоре, а то право су сачували од претензија градских власти захваљујући заштити папā (Landau 2004, 127). Сви други италијански универзитети, без обзира на то што су настали по моделу болоњског, имали су надлежног бискупа за канцелара (Rashdall 1929, 593–594).

За разлику од Париза, у Оксфорду није било катедралне цркве, тако да није било ни непосредно надлежне локалне црквене власти која би од самог настанка универзитета полагала право да даје дозволе за подучавање или на друге врсте надлежности у односу на студенте и наставнике. Међутим, како је указао Решдал, из једне наредбе папског легата из 1209. године види се да су чланови универзитета у Оксфорду стављени под заштиту канцелара у односу на грађане Оксфорда (Rashdall 1929, 588). Канцелара су бирали предавачи на универзитету уз сагласност бискупа и он је свој ауторитет заснивао на бискуповом. Од средине XIV века оксфордски канцелар се осамосталио од утицаја бискупа, а низом папских и краљевских повеља добио је надлежност у грађанским, духовним и кривичним стварима, и то не само у односу на чланове универзитета већ и на грађане Оксфорда (Rashdall 1929, 589).

У прва три века од појаве универзитета, признање привилегија и важења диплома постојећих и оснивање нових универзитета папе су предузимале у далеко већој мери од световних владара. На основу истраживања у којем су испитали преко две стотине оснивачких аката универзитета, донетих од 1234. године до краја XX века, Кивинен и Поикус су указали на чињеницу да међу више десетина универзитета основаних у XIII, XIV и XV веку, у XIII веку је само универзитет у Напуљу основао световни владар, цар Фридрих II 1224. године, док су XIV и XV веку световни владари основали само четири универзитета, од којих су најмање два добила и папске потврде (Kivinen, Poikus 2006,

191–192). Притом, само су у повељама папа и царева из XIII века, као и појединим из XIV и с почетка XV века, изричито навођене признате привилегије, док су у осталим повељама из тог периода и у каснијим таквим повељама изричито навођени само *licentia ubique docendi* и упућивање на привилегије признате неком другом универзитету на основу раније издате повеље (Kivinen, Poikus 2006, 193–194). Та чињеница потврђује утемељујући значај који су први европски универзитети имали за стварање и уједначавање свеевропског разумевања појма универзитета као установе, њене природе и основних предуслова за њено постојање.

2.2. *Licentia ubique docendi* и друге академске титуле

У секуларним средњовековним школама, које су постојале у вековима који су претходили појави универзитета, развио се обичај да великодостојник којег именује црква (*scholasticus, cancellarius*) додељује дозволу за подучавање (*licentia docendi*) онима који у школи стекну одговарајуће знање. На Трећем латеранском сабору, 1179. године, проглашена је забрана наплаћивања накнаде за такву дозволу, о чему ће детаљније бити речи у трећем делу овог рада. Решдал сматра да је управо еснафско удруживање носилаца дозвола за подучавање у појединим градовима, који су поседовали неку од испрва међусобно једнаких титула мастера, доктора или професора, било предуслов за спонтано стварање првих универзитета. Други елемент је био чин пријема у заједницу предавача, то јест додела степена мастера или доктора, што је било аналогно пријему у било који други еснаф, односно у витешки ред. Када су универзитети оформљени, тај чин се састојао у посебном испиту, који је администрирао по правилу ректор, као аутономни орган заједнице предавача (Rashdall 1929, 562–564). Према Решдаловом мишљењу, под утицајем примера париског универзитета, папском булом је признато право архиђакону катедрале у Болоњи да издаје дозволе за подучавање, што је у суштини била само формалност, будући да је дозвола могла да буде додељена тек након успешног полагања испита пред докторима, односно предавачима на универзитету (Rashdall 1929, 580; Landau 2008, 127). У терминологији универзитета у Болоњи разликовали су се *examen privatum*, који је представљао стварно испитивање знања од предавача и који је био предуслов за стицање *licentia ubique docendi*, и *examen publicum*, на основу кога се стицало звање доктора и статус предавача на том универзитету, који је био јавна свечаност, која се одржавала о трошку кандидата и зависила је од воље већине предавача тог универзитета, односно факултета (Brundage 2008, 259–261).

Слично томе, спор између канцелара катедрале Нотр Дам и париског универзитета решио је папа почетком XIII века, тако што је канцелар морао да додели *licentia ubique docendi* свим кандидатима које предложи већина наставника једног од виших факултета (теологије, права и медицине), односно најмање шест наставника факултета слободних вештина (Clark 1987, 703).

Право доделе звања које подразумева дозволу подучавања одговарајуће дисциплине (*licentia docendi*) први универзитети су, дакле, стекли на основу обичаја, а значај тог права проистицао је из угледа који су ти универзитети стекли својом делатношћу. У претходном поглављу је описано како је углед првих универзитета утицао на то да и папе и цареви и други световни владари својим повељама почну изричито да признају *licentia ubique docendi*. У првој таквој папској були, издатој 1233. године у корист универзитета у Тулузу, поменута дозвола названа је *ubique regendi libera potestas* (Verger 2010, 19). Исти документ је садржао и квалификацију „без другог испита“ (*sine alia examinatione*), која је разрађена у папској були издатој у корист универзитета у Монпељеу из 1289. године: *absque examinatione vel approbatione* (Mingroot 1994, 187). *Licentia ubique docendi* је признавана папским булама о оснивању универзитета током скоро три века – од прве половине XIII до раног XVI века (Kivinen, Poikus 2006, 191).

Афирмација права римских папа да универзитетима признају привилегију додељивања диплома које подразумевају *ius ubique docendi*, како је приметио Верже, узроковала је да под црквену надлежност, али и заштиту, накнадним признањем те привилегије, дођу и универзитети који нису настали непосредно у окриљу цркве, као што су били универзитети у Болоњи и Монпељеу (Verger 2010, 19–20).

Верже је указао на амбивалентност права на давање *licentia ubique docendi*, заснованог превасходно на папским повељама: захваљујући том институту су до тада секуларни универзитети дошли у положај зависности од цркве, али је обезбеђена и универзитетска аутономија, будући да је предавачима дата аутономија да одређују потребно знање и одговарајући испит за стицање универзитетског звања (Verger 2010, 20–21). Према Постовом мишљењу, западноевропски универзитети су признали папу као извор свеукупне власти у домену високог образовања, будући да су на свим универзитетима канцелари, односно бискупи или архиђакони, издавали дипломе у име папа, који су на тај начин стандардизовали испите и академске степене стицање на универзитетима. Изузетак је био универзитет у Напуљу, који је основан 1224. године царском повељом и самим тим се ослањао на ауторитет цара (Post 2017, 117).

Појаву испита за доделу других академских степена, осим *licentia ubique docendi*, Верже је објаснио настојањем предавача на универзитетима да поступак напредовања у академским звањима ставе под сопствену контролу, насупротив утицају, па макар и формалном, који су имали канцелари, бискупи и архиђакони који су у име папа додељивали *licentia ubique docendi*. На тај начин су се, сматра тај аутор, појавили бакалауреат, као припремно звање за стицање дозволе за подучавање, и звање мастера или доктора, које је значило пријем у одређену заједницу универзитетских предавача, о чему је већ било речи. Услед развоја универзитета, *licentia ubique docendi* је, сама за себе, гарантовала право држања наставе само на школама изван састава универзитета. С друге стране, дозвола подучавања је у окриљу универзитета постала једна од диплома, којом је гарантован одређен ниво знања (Vergier 2010, 23, 27; Clark 1987, 708–709).

2.3. Студије теологије на средњовековним универзитетима

По свој прилици као последица описане разлике у начину на који су настали универзитети у Паризу и Болоњи, у Паризу су се од почетка првенствено изучавале теологија и философија, док су у Болоњи дуго времена постојале само студије права и медицине, с ослоном на сачувану традицију тих слободних професија у Италији из претходних векова. У Италији се теологија изучавала у школама при манастирима, а за признање академских степена кандидати су морали да иду у Париз или Оксфорд до XIV века, када је, услед раскола са папом у Авињону, римски папа основао теолошке факултете у Болоњи и на другим италијанским универзитетима (Rashdall 1929, 559–560, 585). Изузетно од поменутог обичаја, који се развио на признатим универзитетима, да колегијуми предавача сами администрирају испит за звање мастера, односно доктора, папе су за себе задржале право да проглашавају доделу звања мастера, односно доктора, припадницима, тада новооснованих, просјачких монашких редова (доминиканаца и фрањеваца) за област теологије (Vergier 2010, 25). Чини се да вероватан разлог за тај изузетак лежи у чињеници да је испит за мастера, односно доктора, администриран од колегијума предавача, најчешће представљао значајно финансијско оптерећење за кандидата.

3. КАНОНСКО ПРАВО РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

3.1. *Corpus iuris canonici* – забрана тражења накнаде за *licentia docendi*

Из перспективе права Римокатоличке цркве, предуслов за учешће цркве у настанку и развоју универзитета у западној Европи, који је обележио XIII и XIV век, било је већ поменуто правило, усвојено на Трећем латеранском сабору 1179. године, којим је председавао папа Александар III, о забрани тражења и наплаћивања било какве накнаде за давање *licentia docendi*, под претњом губљења црквене службе и прихода, из разлога што онај који „продаје дозволу за подучавање, зарад пожуде душевне, спречава црквени напредак“.³ Истим правилом је уведена обавеза да се пружи подучавање свештенству и сиромашнима при свакој катедралној цркви.⁴

То правило је, по природи ствари, омогућило првим универзитетима, који су се уобичили у деценијама које су уследиле, да се развијају без оптерећења обавеза према локалним црквеним властима. Куамеов став да је друго лице тог правила било стварање монопола цркве на образовање, то јест да више нико није могао јавно да подучава без *licentia docendi* (Коуатé 2020, 30) не чини се оправданим, имајући у виду да је *licentia docendi* била широко распрострањена пре Трећег латеранског сабора, да је претходно током XII века била забрањивана њена препродаја (Rashdall 1929, 563) и да је управо потреба за увођењем забране њеног наплаћивања, односно продаје, сведочила о њеној важности.

³ „Pro licentia vero docendi nullus omnino pretium exigat, vel sub obtentu alicuius consuetudinis ab eis, qui docent, aliquid quaerat, nec docere quemquam, qui sit idoneus, petita licentia interdicat. Qui autem contra hoc venire praesumpserit, ab ecclesiastico fiat beneficio alienus. Dignum quippe esse videtur, ut in ecclesia Dei fructum sui laboris non habeat, qui cupiditate animi, dum vendit docendi licentiam, ecclesiasticum profectum nititur impedire.“

⁴ *Corpus juris canonici emendatum et notis illustratum*, Gregorii XIII. pont. max. iussu editum. 1582. Roma: In aedibus Populi Romani, 1649–1650, Decretales Gregorii IX, Lib. V, Tit. V. De magistris, et ne aliquid exigatur pro licentia docendi.

3.2. *Codex iuris canonici* из 1917. године

Corpus iuris canonici, збирка шест компилација општих правних аката Римокатоличке цркве, био је на снази од средњег века до 1918. године, када је ступио на снагу *Codex iuris canonici*, проглашен 1917. године (CIC 1917).⁵

О уређењу питања наставе на универзитету, укључујући и теологију, CIC 1917 је садржао две једноставне одредбе. Прва је гласила: „Канонско конституисање католичких универзитета и факултета резервисано је за Апостолску столицу“ (CIC 1917, Can. 1376, §1), а друга: „Без овлашћења Апостолске столице нико не може додељивати академске степене (тј. звања, прим. аут.) који имају канонско дејство унутар Цркве“ (CIC 1917, Can. 1377). У првој цитираној одредби кључни елемент је атрибут „католички“, изречен у односу на универзитете и факултете. Да би се одређени универзитет или факултет могао сматрати „католичким“, неопходно је да свеобухватно уређење његовог правног положаја и унутрашњих правила буде или прописано или одобрено од Свете Столице. Другим речима, уколико високошколска установа одређује свој идентитет припадношћу римокатоличкој вери, њено целокупно уређење мора бити усклађено са ставовима, правом и интересима Римокатоличке цркве. Друга цитирана одредба, пак, обезбеђује да конфесионална теолошка звања, независно од конфесионалног карактера одређене високошколске установе, не могу бити додељивана од установе којој то право није претходно дала Света Столица. Реч је, дакле, о својеврсном свођењу средњовековне обавезе добијања права на давање *licentia docendi* на домен теолошких дисциплина. Наизглед, већ би прва цитирана одредба обухватила све ситуације на које се односи друга одредба, будући да није вероватно да би конфесионална академска звања могла бити стицана изван конфесионалне високошколске установе. Постојањем друге одредбе, међутим, наглашава се важност интереса Римокатоличке цркве да обезбеди да студије католичке теологије буду у складу са њеним унутрашњим правом и доктрином.

Време настанка CIC 1917 – почетак XX века – непосредно је претходило промени преовлађујуће парадигме односа цркве и државе у Европи, која се догодила након Првог светског рата и која је значила кидање дубоких и бројних веза између државе и цркве. Због тога је природно што су тек приликом ревизије тог зборника, која је извршена 1983. године, уобличена правила којима се прецизно обезбеђује заштита

⁵ *Codex iuris canonici*, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. 1918. Roma: Typis polyglottis Vaticanis.

идентитета и права на самоодређење Римокатоличке цркве у области високог школства, на начин који је примерен контексту грађанских секуларних држава.

3.3. *Codex iuris canonici* из 1983. године

Као што је напоменуто, *CIC* 1917 је темељно ревидиран 1983. године (*CIC* 1983), тако да је ревидирани текст, са одређеним накнадним изменама мањег обима, и данас на снази.⁶

У *CIC* 1983 задржан је приступ уређењу односа са установама високог школства изван круга цркених универзитета на два плана, који је уведен у *CIC* 1917: прво, успостављање услова за признање конфесионалног „католичког“ карактера и, друго, услов за организовање наставе конфесионалне теологије. Његовим одредбама је, с једне стране, смањен обим захтева који се стављају пред „католичке“ високошколске установе, али је, с друге стране, изоштрено уређење одређених питања од кључног значаја за Римокатоличку цркву.

Услов да одређеној високошколској установи буде признато својство „католичке“ наизглед је сведен на добијање сагласности надлежне црквене власти (*CIC* 1983, Кан. 808), уместо ранијег услова да католичку установу може „канонски конституисати“ само Света Столица. На тај начин је Римокатоличка црква себи обезбедила флексибилност да у складу са развојем друштва и историјским околностима буде у могућности да прилагоди мерила на основу којих ће дозволити поистовећивање одређених високошколских установа са сопственим конфесионалним идентитетом и да призна конфесионални карактер бројним теолошким факултетима чији није оснивач.

У односу на „католичке“ високошколске установе донето је важно ново правило: тела надлежна у складу са статутом високошколске установе дужна су да обезбеде да наставници на „католичким“ универзитетима поседују изванредан интегритет у погледу доктрине и честитости и да буду смењени када престану да испуњавају те захтеве, у складу са статутом, док су бискупске конференције дужне да надгледају да се начела католичке доктрине поштују (*CIC* 1983, Кан. 810). Начин на који је формулисана описана одредба сведочи о настојању црквеног законодавца да уважи аутономију високошколске

⁶ *Codex iuris canonici*. 1983. Света Столица. https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_en.html, последњи приступ 30. јануара 2022.

установе, што чини позивањем на надлежност и поступке прописане статутом установе, али и да означи оно што је суштински интерес Римокатоличке цркве – да се обезбеди интегритет предавача на католичким универзитетима у погледу доктрине и честитости. Заштита тог интереса је толико важна да је предметном одредбом непосредно прописана одговарајућа обавеза за надлежна тела универзитета. Како начин на који бискупске конференције врше дужност надзора и поступак у складу са којим интервенишу уколико се укаже потреба нису прописани, може се закључити да су та питања остављена самим бискупским конференцијама (Euart 2002, 965–966).

Конечно, *CIC* 1983 уводи појам *mandatum*-а надлежне црквене власти, који мора имати свако ко предаје теолошке дисциплине на било којој високошколској установи (*CIC* 1983, Кан. 812). Према тумачењу Ладисласа Орсија, појам теолошких дисциплина не обухвата ни науку о религији ни философију (Orsy 1983, 480). У коментару новог законика, Шерон Јуарт је посебно указала на појам мандата, који није постојао у нацртима законика. У нацртима је коришћен израз *missio canonica*, којим се од средњег века означавало овлашћење подучавања вери у оквиру цркве. Ослањајући се на разликовање између *mandatum* и *missio canonica*, формулисано у једном декрету Другог ватиканског сабора, Јуарт је претпоставила да је појам *mandatum*-а употребљен да би се нагласило да није реч о делегирању одређене службе или о поверавању надлежности, што је порекло *missio canonica*, већ о делатности коју професор теологије врши у своје име, али у заједници са надлежним бискупом (Euart 2002, 967–969).

У вези са поменутиим разликовањем, важно је имати у виду да је у скорашњој апостолској конституцији о универзитетима и факултетима Римокатоличке цркве, *Veritatis Gaudium*, садржан услов да наставници који на црквеним високошколским установама предају дисциплине у вези са вером и моралом морају од канцелара те установе добити *missio canonica*, „будући да не предају на основу сопственог ауторитета, већ на основу мисије коју су добили од Цркве“.⁷ Цитирана одредба о *missio canonica* и захтев да „сви наставници, пре него што добију трајну позицију или буду унапређени у највише наставничко звање“, морају за то добити *nil obstat*, то јест одобрење Свете Столице, у истом облику

⁷ Constitutio Apostolica *VERITATIS GAUDIUM*, De universitatibus et facultatibus ecclesiasticis, Franciscus Episcopus, Servus Servorum Dei, Ad perpetuam rei memoriam. 2017. Члан 27. Света Столица. https://www.vatican.va/content/francesco/la/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html, последњи приступ 30. јануара 2022.

постоји и у претходној апостолској конституцији о црквеним универзитетима, *Sapientia Christiana* из 1979. године.⁸ Приметна је, дакле, термилошка разлика која наставља да постоји и после доношења *CIC* 1983: професори теологије на католичким универзитетима морају имати *mandatum*, док се за професоре на универзитетима и факултетима који имају статус „црквених“, односно чији је статус признат по црквеном праву, будући да на основу таквог статуса установе њихови предавачи имају посебан ауторитет, захтева *missio canonica*.

У време када је донет нови законик црквеног права Римокатоличке цркве, канон 812 је представљао релативно велику новину. Многи аутори, посебно у САД, исказали су страх у погледу могућности и последица његове примене (Euart 2002, 966). У том смислу, илустративно је једанаест питања која је Орси поставио у вези са његовим тумачењем, обухватајући степен његове обавезности, недоумицу у погледу тога да ли је њиме посредно уведена обавеза и за високошколске установе које немају положај правног лица по црквеном праву, до бојазни да би високошколске установе које поступају у складу са тим правилом могле да изгубе права која имају по световном праву (Orsy 1983, 480–487).

3.4. *Magisterium* Римокатоличке цркве

За предмет овог рада важан институт је служба подучавања (*magisterium*) Римокатоличке цркве. У вези са њом, *CIC* 1983 прописује квалитет непогрешивости учења о вери или правила морала које прогласи папа коначним актом или које таквим прогласи колегијум бискупа, поступајући заједно или на екуменском сабору или у одређеној средини (у виду бискупске конференције), у сваком случају у заједници са папом (*CIC* 1983, Кан. 749). Непосредна последица института службе подучавања у праву Римокатоличке цркве јесу већ описани институти *missio canonica* и *nilhil obstat*, као и *mandatum*, чијом применом се обезбеђује да професори теологије на црквеним, односно католичким универзитетима остварују службу подучавања цркве као целине и да наставна и научна делатност појединца не може у пракси да доведе у питање учење о непогрешивости службе подучавања.

⁸ Constitutio Apostolica *SAPIENTIA CHRISTIANA*, De studiorum universitatibus et facultatibus ecclesiasticis, Ioannes Paulus Episcopus, Servus Servorum Dei, Ad perpetuam rei memoriam. 1979. Члан 27. Света Столица. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_15041979_sapientia-christiana.html, последњи приступ 30. јануара 2022.

4. ПРИМЕРИ ПОЈЕДИНИХ НАЦИОНАЛНИХ ПРАВА У XIX И XX ВЕКУ

Као упоредни примери који су карактеристични за постојање обавезног благослова и упоредиви са примером Србије размотрени су национални правни системи у којима постоје конфесионални теолошки факултети у оквиру јавних, то јест државних универзитета.

У појединим европским државама, разлог за непостојање теолошких факултета у поменутом положају јесте начин на који се изучавање теологије на нивоу универзитета развијало од средњег века до данас. Такав случај је Италија, чија универзитетска традиција на самом почетку није обухватила студије теологије, о чему је већ било речи у другом делу овог рада, и где су 1873. године, на таласу либерализма подстакнутог националним уједињењем, законом укинута теолошки факултети на државним универзитетима.⁹ На тај начин је на уједињену Италију проширен приступ који је у Краљевини Сардинији примењен 1848. године, доношењем тзв. Бонкомпанијевог закона (*legge Boncompagni*), којим је искључен утицај Римокатоличке цркве на именовања професора универзитета, укључујући и теолошке факултете (Zichi 2010, 200; Scaduto 1886, 3–4). Основ за доношење закона из 1873. године била је примена начела одвојености цркве и државе и начела ненадлежности (*incompetenza*) државе за унутрашња питања цркве (Scaduto 1886, 10). Усвајање тог закона је у политичком смислу било могуће зато што су га подржали значајни делови црквене хијерархије, па самим тим и многи политичари блиски цркви, као једино могуће решење у условима немогућности цркве да утиче на избор професора теологије (Scaduto 1886, 54–55).

4.1 Немачка

Реформација и верски ратови који су уследили утицали су на поистовећивање читавих универзитета са одређеном хришћанском деноминацијом. У XIX и XX веку, пак, на универзитетима, који сами губе конфесионално одређење и припадност одређеној деноминацији, оснивају се конфесионални теолошки факултети одређене деноминације – католички или протестански, то јест лутерански (Kivinen,

⁹ Legge 26 gennaio 1873, N. 1251 – che abolisce le facoltà teologiche nelle università del Regno, Gazzetta Ufficiale n. 817/L, 26/01/1873.

Poikus 2006, 200; Messner 2008, 256–259). Како је приметио Меснер, уп-ркос проблематизовању постојања конфесионалних теолошких факултета које се у академској јавности Немачке догодило у седмој деценији XX века, у Немачкој су и након тога, па чак и након уједињења 1989. године, оснивани нови конфесионални теолошки факултети (Messner 2008, 256).

Скоро сви католички теолошки факултети у Немачкој, њих укупно дванаест, у оквиру су државних универзитета. Само један постоји у склопу јединог католичког универзиета (Ајхштет), а један има посебан статус, као црквени факултет у сарадњи са државним универзитетом (Трир).

На основу конкордата које су поједине немачке државе закључиле са Светом Столицом, који су и даље на снази, и конкордата савезне државе са Светом Столицом из 1933. године, конфесионални теолошки факултети део су јавних (државних) универзитета и потпадају истовремено под црквено и јавно право (Listl 1997, 913). Надлежни бискуп Римокатоличке цркве има право да утврди да ли постоје препреке, на плану доктрине или морала, да одређено лице буде професор теологије на конфесионалном теолошком факултету, без обзира на то да ли је тај факултет део јавног (државног) или црквеног универзитета. Поменуто овлашћење бискупа се назива *nihil obstat*, у смислу налаза да „ништа не спречава“ постављење. У случају потребе, бискуп има право да повуче *nihil obstat*. Такви случајеви су релативно ретки и по правили привлаче велику пажњу јавности (Listl 1997, 914; Schmidt 2021, 2–3).

Уставним основом института *nihil obstat* сматра се право цркве на верско самоодређење, то јест да црква има право да процени да ли конфесионална настава теологије угрожава такво њено право уколико се одвија без њеног надзора над учењем и моралним квалитетима наставника (Robbers 2010–2011, 283–286).

4.2. Француска

Католички теолошки факултет у Стразбуру једини је католички теолошки факултет у Француској који постоји у оквиру државног (јавног) универзитета, уједно канонски признат од Свете Столице. Бискуп Стразбура има право да одбије именовање професора теологије на том факултету, из разлога доктрине или због понашања кандидата, и да издејствује повлачење професора са факултета у случају да поднесе доказ да професор „није у могућности да настави своју службу, било из

недостатка правоверности, било због тежег огрешења о правила живота и понашања свештеника“ (Messner 2008, 269). То овлашћење бискупа Стразбура има релативно сложен правни основ, у чијем темељу је уговор закључен између Свете Столице и немачке царске владе 1902. године, којим је, између осталог, предвиђено да бискуп даје претходно одобрење на постављење професора теологије.¹⁰ Након Првог светског рата, француска влада је, разменом писама, потврдила да признаје важење тог уговора, уз изричиту потврду да ће, уколико бискуп повуче „канонску мисију“ одређеног професора, тај професор одмах бити искључен из наставе, уз право жалбе Светој Столици која не одлаже такво искључење.¹¹ Бискупи нису користили то своје овлашћење од када је Стразбур у континуитету у саставу Француске, односно од краја Првог светског рата (Messner 2008, 272).

Остали католички теолошки факултети су приватни, основани од Римокатоличке цркве, тако да су њихова општа правила потпуно усаглашена са важећим правом Римокатоличке цркве, о чему је било речи у трећем делу овог рада. Дипломе тих факултета биле су признаване на основу сарадње са факултетом у Стразбуру до 2008. године, од када је на снази споразум између Француске и Свете Столице о признању диплома (Messner 2008, 274–275).

4.3. Румунија

Као држава са већинским православним становништвом и значајним присуством других хришћанских деноминација, чије друштво је прошло транзицију из комунистичког тоталитаризма у грађанско демократско друштво, Румунија се по битним особинама поклапа са Србијом у последње две и по деценије. У Румунији постоји преко десет конфесионалних православних теолошких факултета, у оквиру државних универзитета, као и римокатолички и различити протестански теолошки факултети (Andreescu 2010, 542). Будући да је већина православних теолошких факултета на државним универзитетима у комунизму била укинута, ти факултети су враћени под окриље државних универзитета

¹⁰ Convention relative à l'érection de la Faculté de théologie à Strasbourg. 1902. Le Canoniste contemporain (iuscangreg.it). <https://www.iuscangreg.it/conc/francia-1902.pdf>, последњи приступ 30. јануара 2022.

¹¹ Lettre de Monsieur le Président du Conseil à Mgr Cerreti, Nonce Apostolique à Paris, du 17 novembre 1923. Le Canoniste contemporain (iuscangreg.it). <https://www.iuscangreg.it/conc/francia-1923.pdf>, последњи приступ 30. јануара 2022.

на основу протокола закљученог између надлежних министарстава и Румунске православне цркве 1991. године (Andreescu 2010, 544). Од тада се теолошки факултети у оквиру државних универзитета, према Андрескуовим речима, налазе под „двоструком контролом“ цркве и државе, што подразумева да образовна комисија Светог Синода Румунске православне цркве одобрава наставане планове, да црквена тела потврђују именовања управе теолошких факултета, као и изборе и именовања професора, који, чак и када су у статусу редовних, тај статус могу да изгубе уколико надлежно тело цркве повуче своје одобрење (Andreescu 2010, 549–551).

5. САВРЕМЕНА ТЕОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

5.1. Апостолска конституција *Ex Corde Ecclesiae* (1990)

Кључни акт разраде одредаба *CIC* 1983 које се односе на католичке високошколске установе јесте апостолска конституција *Ex Corde Ecclesiae*, коју је папа Јован Павле II донео у новембру 1990. године.¹² Почетна одредба диспозитива конституције, која садржи одређење природе и циљева католичких високошколских установа, говори о односу вере и академске слободе: „Сваки Католички Универзитет... представља академску заједницу, која на строг и критички начин помаже у заштити и напредовању људског достојанства и културног наслеђа кроз истраживање, наставу... поседује институционалну аутономију неопходну да делотворно обавља своје функције и својим члановима гарантује академску слободу, све док се права појединца и заједнице чувају у границама истине и општег добра.“¹³ У следећој одредби, међу четири суштинске особине којима се сваки католички универзитет мора одликовати, наводи се „верност Хришћанској поруци, коју добијамо посредством Цркве“.¹⁴

¹² Ioannes Paulus Episcopus, Servus Servorum Dei, Ad perpetuam rei memoriam Constitutio Apostolica *EX CORDE ECCLESIAE* De universitatibus catholicis. 1990. Света Столица. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_15081990_ex-corde-ecclesiae.html, последњи приступ 30. јануара 2022.

¹³ *Ex Corde Ecclesiae*, део I, став 12.

¹⁴ *Ex Corde Ecclesiae*, део I, став 13.

Ex Corde Ecclesiae садржи сажете ставове о три нивоа односа релевантних за питање које је предмет овог рада. Прво, том конституцијом се за један од циљева католичког универзитета проглашава промовисање дијалога између вере и разума, што је образложено, између осталог, цитатом из пасторалне конституције *Gaudium et Spes* II ватиканског сабора: „методично истраживање у свакој грани образовања, када се спроводи на истински научни начин и у складу са моралом, никад суштински не може бити у сукобу са вером, будући да ствари овоземаљске и оне о којима брине вера произилазе од истог Бога“.¹⁵ Друго, на институционалном плану, конституцијом је проглашено да је „једна од последица суштинске везе [универзитета] са Црквом то да институционална верност Универзитета Хришћанској поруци обухвата признање и придржавање ауторитета Цркве у подучавању у стварима вере и морала“.¹⁶ Коначно, на плану дужности појединца, проглашена је обавеза католичких теолога да буду „верни Магистеријуму Цркве као аутентичног тумача Светог Писма и Светог Предања“.¹⁷

5.2. Спорови поводом примене правила о служби подучавања на наставу теологије

У животу Римокатоличке цркве након Другог ватиканског сабора начин тумачења правила доктрине и права о служби подучавања, посебно у односу на наставу теологије на високошколским установама, представља предмет поновљених спорова и дискусија. На том плану се истиче неколико докумената.

Почетком 1989. године, 163 теолога из Немачке, Аустрије, Швајцарске и Холандије издала су тзв. Келнску декларацију, у којој су осудили више политика Римокатоличке цркве које су онемогућавале сведочење Јеванђеља. Међу тим политикама било је и одбијање Свете Столице да изда дозволу за именовање професора теологије са чијим учењем се не слаже. Оно је декларацијом осуђено као „повреда слободе истраживања и наставе“ и „прекорачивање и примена на недозвољен начин“ надлежности папа у питањима доктрине, услед инсистирања да свако вршење службе подучавања подлеже правилу о непогрешивости (National Catholic Reporter 1999).

¹⁵ *Ex Corde Ecclesiae*, део I, став 17.

¹⁶ *Ex Corde Ecclesiae*, део I, став 27.

¹⁷ *Ex Corde Ecclesiae*, део II, члан 4, параграф 3.

Чини се да је непосредан одговор на Келнску декларацију било проглашење „Упутства *Donum Veritatis* о црквеном позиву теолога од стране Конгрегације за учење о вери“, под префектуром кардинала Јозефа Рацингера, у мају 1990. године, пола године пре него што је донета већ поменути конституција *Ex Corde Ecclesiae*.¹⁸ Полазећи од става да „без обзира на то што превазилази људски разум, откривена истина стоји у дубокој хармонији са њим“, поменути Упутством је утврђено да се „слобода теолошког истраживања врши у оквиру верског учења Цркве“.¹⁹ Упутство садржи објашњење о сарадњи теолога и службе подучавања Цркве (*magisterium*), која подразумева да теолог, када прими *missio canonica* или *mandatum*, и сам учествује у служби подучавања, са задатком да представи и илуструје учење у целини и на тачан начин.²⁰ Упутством су прописани нивои сагласности која се од теолога захтева са учењем о вери и моралу, проглашеног на основу службе подучавања цркве, почевши од „теолошке вере“ у случају проглашења учења садржаног у Откровењу, преко „чврстог прихватања“ истина у вези са вером и моралом које су строго у вези са Откровењем, које су на основу службе подучавања на дефинитиван начин утврђене, до „верског потчињавања воље и интелекта“ учењу које служи бољем разумевању Откровења, или које показује како је неко друго учење у складу са истинама вере, или које чува од идеја које нису у складу са тим истинама.²¹ Такође, прописано је да би теолог требало да буде лојалан и учењу, проглашеном на основу службе подучавања, о додатним и претпостављеним питањима, које не подлеже непогрешивости, као ни услови под којима такво учење може да се доведе у питање.²² Упутством је пружено и теолошко образложење немогућности да неслагање са учењем проглашеним на основу службе подучавања буде засновано на другачијем тумачењу, интимном верском осећању, индивидуалној слободи и слободи савести.²³

Тумачења службе подучавања, института *missio canonica* и *nihil obstat* у погледу наставе теологије на црквеним универзитетима, односно *mandatum* на католичким универзитетима, посебно су била бројна у

¹⁸ Congregation for the Doctrine of the Faith, Instruction *DONUM VERITATIS* on the ecclesiastical vocation of the theologian. 1990. Света Столица. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19900524_theologian-vocation_en.html, последњи приступ 30. јануара 2022.

¹⁹ *Donum Veritatis*, ставови 10, 11.

²⁰ *Donum Veritatis*, став 22.

²¹ *Donum Veritatis*, став 23.

²² *Donum Veritatis*, став 24.

²³ *Donum Veritatis*, ст. 32–41.

САД претходних деценија, вероватно због другачијег историјског и традиционалног наслеђа студија теологије у тој држави у односу на Европу. Приметно је да је Конференција католичких бискупа САД тек 1999. године усвојила акт о начину примене конституције *Ex Corde Ecclesiae* у САД. Тим актом је *mandatum* дефинисан као „потврда црквених власти да католички професор теологије држи наставу у пуној заједници са Католичком Црквом“, „*mandatum* потврђује професорову дозвољену слободу истраживања и његову посвећеност и одговорност да предаје аутентичну католичку доктрину“, „*mandatum* није постављење, не значи делегирање и није одобрење професорове наставе, ...професори предају у своје име и на основу своје академске и професионалне способности, не у име бискупа или службе подучавања Цркве“ (USCC 2001). Истим актом су уређени поступци давања *mandatum*-а, укључујући и основ за његово давање, и решавања жалби и спорова поводом ускраћивања *mandatum*-а (USCC 2001).

6. НАЦИОНАЛНИ КОНТЕКСТ

6.1. Благослов у Краљевини СХС

У Краљевини СХС, односно Краљевини Југославији, постојали су конфесионални теолошки факултети – Православни богословски факултет у Београду и римокатолички теолошки факултети у Загребу и Љубљани. Док је однос државе и Римокатоличке цркве остао формално неуређен до краја постојања државе због тога што није усвајен конкордат, однос државе и Српске православне цркве на свеобухватан начин је уређен на основу Закона о Српској православној цркви из 1929. године.²⁴

Тим законом је изричито било предвиђено (Закон о СПЦ 1929, чл. 18, ст. 2) право Светог Архијерејског Синода да оцени „верску подобност“ кандидата за наставнике богословског факултета, независно од поступка њиховог избора у складу са Законом о универзитету:

„Професори и доценти богословског факултета који се бирају по Закону о универзитету постављају се, пошто се претходно утврди и верска подобност кандидата оценом Св. Архијерејског Синода.“

²⁴ Закон о Српској Православној Цркви бр. 89870 од 8. новембра 1929. године, *Службене новине Краљевине Југославије* 269, 16. новембар 1929, 2011–2013.

Љубинка Ковачевић је показала да је и данас на упоредном плану честа појава да потреба да се обезбеди дужност лојалности наставника верске наставе представља основ за посебан положај тих наставника у домену радног права, управо у смислу обезбеђивања такве лојалности (Ковачевић 2021, 931–934). У случају конфесионалних теолошких факултета, потреба је једнако снажна, тако да се чини да је цитирана одредба предратног Закона о СПЦ у складу са праксом која је остала широко заступљена до данас.

6.2. Закон о црквама и верским заједницама из 2006. године

У контексту позитивног права законодавства Србије, важно је имати у виду два начела проглашена Законом о црквама и верским заједницама. Прво је гаранција коју цркве и верске заједнице уживају на основу Закона о црквама и верским заједницама из 2006. године²⁵, да су „слободне и аутономне у одређивању свог верског идентитета“ (чл. 6, ст. 2). Друго је обавеза државе да не омета „примену аутономних прописа цркава и верских заједница (чл. 7, ст. 1). Друга поменута одредба засигурно није заокружена, у смислу да је њено језичко значење далеко од стварног значења, имајући у виду да је њоме проглашена обавеза државе ограничена императивним нормама позитивног права, али је важна због тога што уводи начелну обавезу уважавања аутономног права цркава и верских заједница у свим ситуацијама у којима је то могуће у границама Устава и императивних норми. Према Ђукићевом мишљењу, „на сличан начин верску аутономију уређују закони у другим државама“, тако да је реч о „обиму аутономије који је постао стандард приликом регулисања државно-црквених односа“ (Ђукић 2022, 136).

6.3. Уставно начело кооперативне одвојености цркве и државе и континуитет са законодавством Краљевине Југославије

Начело кооперативне одвојености државе и верских заједница у праву Србије постепено је у последње две деценије постало начело уставног карактера. До тога је дошло тако што је у многим пресудама Уставног суда оно препознато у дубоким законским променама на плану односа

²⁵ Закон о црквама и верским заједницама, *Службени гласник Р. Србије* 36/2006.

цркава и верских заједница, с једне стране, и државе, с друге стране, извршеним у годинама после демократских промена 2000. године, у доменима верске наставе, реституције имовине, регистрације цркава и верских заједница и у односу на Статут Универзитета у Београду у вези са правним положајем ПБФ. То начело, дакле, суштински допуњује уставну одредбу о одвојености државе и цркве. Наиме, Уставни суд је у бројним својим одлукама заузео став да се одредбе Устава о одвојености државе и цркве имају тумачити на начин да „у Републици Србији егзистира систем кооперативне одвојености цркве од државе, који је еминентан многим европским државама попут Немачке, Аустрије, Белгије и др.“²⁶ Такође, „Уставни суд је из одредаба... нашао да у Р. Србији не постоји систем строге одвојености цркве и државе, односно да се не може говорити о систему строге одвојености цркве од државе, него о систему кооперативне одвојености...“²⁷ Тај став је пре тога заступан у стручној јавности, управо у вези са тумачењем поменутог низа секторских прописа донетих у српском праву након транзиције (Аврамовић, Ракићић 2012, 311–314).

Начело кооперативне одвојености, које је Уставни суд препознао у савременом праву Србије, не представља новину. Његово обнављање у савременом српском праву неизбежна је последица чињенице да је целокупан систем прописа о односу државе и цркве, донет после демократских промена, израђен у традицији таквих прописа који су били на снази у Краљевини Југославији, у којој је то начело важило. Када је реч о признању субјективитета „традиционалних“ цркава и верских заједница *ex lege*, ослањање на предратно право изричито је садржано у Закону о црквама и верским заједницама.²⁸ Верска настава у државним школама, као најважнији вид сарадње државе и цркве, обновљена је 2001. године према моделу који се у великој мери поклапа са моделом који је постојао у предратној Југославији, одликујући се на упоредном плану јединствено великим бројем конфесија за које се верска настава организује, управо као и његов предратни узор.

²⁶ Уставни суд Србије, ИУо-175/2012, од 15. 10. 2014.

²⁷ Уставни суд Србије, ИУз-455/2011, од 16. 1. 2013.

²⁸ Закон о црквама и верским заједницама, *Службени гласник Р. Србије* 36/2006, чл. 10–15.

7. ЗАКЉУЧАК

Разумевање института обавезног благослова у контексту права и правне традиције Србије не изгледа могуће без разумевања многих претходних питања, међу које спадају и заједничка правна традиција европских народа и национална правна традиција, тумачење важећих уставних начела, као и битни елементи за уравнотежавање конфесионалног и верског самоодређења у погледу идентитета и доктрине, као суштинског аспекта верске слободе, са организационим аспектима аутономије универзитета и правима из радног односа.

Без обзира на то што је постанак универзитета представљао искорак делатности образовања из монашких заједница, у оквиру којих су школе постојале у вековима који су том постанку претходили, такав искорак се догодио у окриљу цркве и посебно захваљујући њеном универзалном признању стечених академских звања. Заштита аутономије универзитета у повоју, признање професорског звања и важења стечених диплома, што је све обезбедила црква, били су кључни у првим вековима развоја универзитета, када су утемељени место, улога и значај које су универзитети задржали у европским и друштвима насталим према њиховом моделу, до данас. Другим речима, подршка цркве је била незаменљива за афирмацију универзалне вредности високошколског образовања, а посебно академске слободе и академских стандарда.

Током десет векова историје универзитета битно су се променили међусобан однос цркве и универзитета и однос између цркве и државе, као што уосталом се променила и улога цркве у друштву. Међутим, поменуте промене, посебно секуларизација државе и друштва, наглашавају неопходност пажљивијег промишљања и заштите верске слободе, чији је суштински елемент право на верско и конфесионално самоодређење. Одредбе важећег законика канонског права Римокатоличке цркве (CIC 1983) поучне су за то питање. Конфесионалност одређене високошколске установе неизоставно подразумева њену усаглашеност са правилима одговарајуће цркве која се односе на високо образовање. Супротно би значило да високошколска установа, будући конфесионална, на основу свог научног ауторитета може да остварује снажно повратно дејство на идентитет цркве, садржину, односно разумевање њеног учења и/или њену перцепцију у друштву.

Разноликост примера европских држава показује да је реч о живом, отвореном питању. Изостанак конфесионалних факултета са државних универзитета у Италији, условљен историјским околностима, сведочи о томе да је Римокатоличкој цркви било прихваћивије да такви факултети не постоје него да нема могућности да утиче на избор професора

теологије на њима. То што они постоје у Немачкој и Француској данас, пак, говори да у тим друштвима, академским заједницама, и, коначно, правним системима, право цркве да утиче на избор професора теологије није схваћено као ограничење аутономије универзитета. У вези са питањем аутономије универзитета, наравно, блиско стоји чињеница да та аутономија, и у целокупној историји универзитета и на упоредном плану, није ограничена на ниво универзитета као целине већ увек и једнако постоји и на нивоу појединачних високошколских установа, што подразумева и овлашћење теолошких факултета да одређена питања уреде аутономно, у складу са својом природом. Као што је показано у другом делу рада, у време настанка универзитета, начело аутономије развило се на нивоу појединачних факултета.

Конфесионална теологија, по природи ствари, захваљујући већ поменутом ауторитету високошколског образовања у савременом друштву, стеченом и изграђиваном десет векова, у пресудној мери утиче на идентитет, доктрину и перцепцију одређене конфесије, што чини неопходним да се обезбеди право цркве да тај утицај држи у границама свог самоодређења. Историјски развој права на избор професора теологије показује да је оно један од кључних, уједно и незаменљив начин остваривања тог права. Због тога право на верско самоодређење цркве представља оквир у коме је могуће остварити аутономију универзитета у домену конфесионалних теолошких студија. Непостојање права цркве да утиче на избор професора теологије, уколико црква то право захтева и нарочито када је оно утемељено у њеном праву и традицији, значило би негирање права на верско самоодређење цркве. Такву ситуацију би требало сагледати и из угла државе, односно универзитета – може ли постојати интерес државе, односно универзитета, да организује конфесионалне студије теологије без могућности да црква чије се учење изучава утиче на начин на који се оно изучава, иако она на тој могућности инсистира?

Такође, чини се да утицај цркве на избор професора теологије по себи не представља повреду аутономије високошколске установе, али може бити израз аутономије самог конфесионалног теолошког факултета, управо због тога што је реч о специфичној установи, чије је суштинско одређење њена конфесионална природа. У сваком случају, начелна важност тог питања вишеструко превазилази његов практичан значај, будући да упоредни примери показују да црква предметно право користи изузетно ретко.

Увиди у порекло благослова за избор професора богословских факултета, садржани у овом раду, могу бити поучни за разумевање оправданости обавезног црквеног благослова за професоре теологије

у савременом националном правном систему. Традиција Православне цркве у погледу тог питања на националном плану потпуно одговара заједничкој традицији европских друштава, која је настала у пракси Римокатоличке цркве од самог настанка универзитета и која постоји у пракси појединих суседних држава са већинским православним становништвом, као што је Румунија. Шири контекст односа државе и цркве у савременој Србији такође одговара контексту у коме је поменута национална традиција настала у историјској перспективи, који је одређен начелом кооперативне одвојености државе и цркве. Оно важи у многим европским државама, у којима правни систем такође поштује право цркве на обавезну сагласност за избор професора теологије, од којих је вероватно најважнији пример Немачке. Чак и Француска, као глобални узор строге одвојености државе и цркве, познаје обавезну црквену сагласност за професоре на римокатоличком теолошком факултету у Стразбуру. Не би изгледала уверљиво тврдња да у савременој Србији важе стандарди аутономије универзитета строжи него у поменутим државама, у толикој мери да буду разлог за недозвољеност обавезног благослова у Србији, иако у Србији постоје исти разлози за његово признавање који постоје у другим европским државама. Околност да овлашћење Римокатоличке цркве да даје обавезну сагласност за избор професора теологије у већини европских правних система постоји на основу међународних уговора са Светом Столицом не представља битну разлику у односу на контекст Србије, будући да су такви уговори подређени уставним начелима и одредбама тих држава, баш као што су то и међународни уговори и закони у Србији.

Обавезан благослов цркве за избор професора теологије чврсто је утемељен у историји односа државе и цркве, као и универзитета у Европи. Историјско утемељење, међутим, није једини, а можда ни најважнији правнополитички разлог његовог опстанка у савременим друштвима у Европи. Историјска перспектива управо указује на други важан основ за признавање предметног благослова. Одвајањем цркве од државе, које се догодило у Европи у претходним вековима, наглашава се важност гаранција верске слободе и црквене аутономије, укључујући и њено верско самоодређење. Црквени благослов за професоре теологије важно је средство заштите верског самоодређења цркве у систему јавног високог образовања.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Andreescu, Liviu. 3/2010. Double or Nothing: Academic Theology and Post-Communist Religious Policy. *Journal of Church and State* 52: 540–570.
- [2] Avramović, Sima, Dušan Rakitić. 1/2012. Understanding Secularity in a Post-communist State: Case of Serbia. *Österreichisches Archiv für Recht und Religion* 59: 284–314.
- [3] Brundage, James A. 2008. *The Medieval Origins of the Legal Profession*. Chicago: The Chicago University Press.
- [4] Ђукић, Далибор. 2022. *Интерконфесионално законодавство у Југославију и Србију 1919–2006*. Београд: Правни факултет.
- [5] Euart, Sharon A. 2002. Title III: Catholic Education, Chapter I: Schools, Chapter II: Catholic Universities and Other Institutes of Higher Studies. 953–971. *New Commentary on the Code of Canon Law*, eds. John P. Beal, James A. Coriden, Thomas J. Green. New York: Paulist Press.
- [6] Haskins, George L. 222/1941. The University of Oxford and the 'Ius ubique docendi'. *The English Historical Review* 56: 281–292.
- [7] Janin, Hunt. 2008. *The University in Medieval Life, 1179–1499*. Jefferson: McFairland & Company, Inc., Publishers.
- [8] Kivinen, Osmo, Petri Poikus. 2006. Privileges of *Universitas Magistrorum et Scolariū* and their justification in charters of foundation from the 13th to the 21st centuries. *Higher Education* 52: 185–213.
- [9] Clark, David S. 4/1987. The Medieval Origins of Modern Legal Education: Between Church and State. *American Journal of Comparative Law* 35: 653–720.
- [10] Kouamé, Thierry. 2020. The Institutional Organization of the Schools. 30–48. *A Companion to Twelfth-Century Schools, Brill's Companions to the Christian Tradition*, Vol. 88, ed. Cédric Giraud. Leiden: Brill.
- [11] Ковачевић, Љубинка. 2021. *Заснивање радног односа*. Београд: Правни факултет.
- [12] Landau, Peter. 2004. The development of law. 113–147. *The New Cambridge Medieval History*, Vol. IV, eds. David Luscombe, Jonathan Riley-Smith. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] Listl, Joseph. 1996. Church-State Relations in Germany. *Jurist* 56: 905–916.

- [14] Luscombe, David. 2004. Thought and learning. 461–498. *The New Cambridge Medieval History*, Vol. IV, eds. David Luscombe, Jonathan Riley-Smith. Cambridge: Cambridge University Press.
- [15] Messner, Francis. 2008. Le statut des facultés de théologie en France. 255–276. *Laïcité en débat*, ed. Samim Akgönül. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg.
- [16] Mingroot, Eric Van. 1994. *Sapientiae Immarcessibilis – A Diplomatic and Comparative Study of the Bull of Foundation of the University of Louvain (December 9, 1425)*. Leuven: Leuven University Press.
- [17] *National Catholic Reporter*. 1999. Remembering the Cologne Declaration. January 15. http://www.natcath.org/NCR_Online/archives2/1999a/011599/011599s.htm, последњи приступ 30. јануара 2022.
- [18] Orsy, Ladislav. 1983. The Mandate to Teach Theological Disciplines: Glosses on Canon 812 of the New Code. *Theological Studies* 44: 476–488.
- [19] Post, Gaines, 2017. The Papacy and the Rise of the Universities. *Education and Society in the Middle Ages and Renaissance*, Vol. 54, ed. William J. Courtney, Jürgen Miethke, Frank Rexroth, Jacques Verger. Boston: Brill.
- [20] Rashdall, Hastings. 1929. The Medieval Universities. 559–601. *The Cambridge Medieval History*, Vol. VI, planned by John Bagnell Bury, eds. Joseph Robson Tanner, Charles William Previté-Orton, Zachary Nugent Brooke. Cambridge: University Press.
- [21] Robbers, Gerhard. 1/2010–2011. Church autonomy in the European Court of Human Rights – Recent developments in Germany. *Journal of Law and Religion* 26: 281–320.
- [22] Scaduto, Francesco. 1886. *L'abolizione dell facoltà di teologia in Italia (1873)*. Studio storico-critico. Torino: Ermanno Loescher.
- [23] Schmidt, Jochen. 2021. Between church and state, confession and science on the position of theological faculties at German universities. *International Journal for the Study of the Christian Church*, 1–13. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1474225X.2022.2013448>, последњи приступ 30. јануара 2022.
- [24] United States Conference of Catholic Bishops. 2001. *Guidelines Concerning the Academic Mandatum*. <https://www.usccb.org/committees/catholic-education/guidelines-concerning-academic-mandatum>, последњи приступ 30. јануара 2022.

- [25] Verger, Jacques. 2010. Les ambiguïtés de la *licentia docendi* médiévale. Entre tutelle ecclésiastique et liberté universitaire. *Revue d'histoire des facultés de droit et de la culture juridique, du monde des juristes et du livre juridique*. 17–28.
- [26] Zichi, Giuseppe. 2010. Gli studi teologici. 191–204. *Storia dell' Università di Sassari*, Volume primo, ed. Antonello Mattone. Nuoro: Ilisso Edizioni.

Dušan RAKITIĆ, PhD

Assistant Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

ON THE ORIGIN OF MANDATORY BLESSING FOR THE ELECTION OF PROFESSORS AT FACULTIES OF THEOLOGY – NATIONAL AND COMPARATIVE PERSPECTIVE

Summary

Protection of nascent university autonomy, recognition of professor status and validity of acquired diplomas – all provided by the Church throughout history – were crucial for the development of universities during their early existence, at the time when they acquired their present reputation and influence. Denominational theology, based on the authority of higher education in modern society, has the capacity to exert dominant influence on the identity, doctrine and perception of a certain denomination, requiring the safeguarding of the church's right to maintain such influence within the confines of its self-determination. Appointments of theology professors is an indispensable instrument for ensuring such a right. The right of self-determination of the church represents the framework within which university autonomy in the domain of denominational theological study may be exerted. Absence of the right of the church to influence appointment of theology professors would amount to the negation of its right to religious self-determination.

Key words: *Licentia docendi*. – *Mandatum*. – *NIHIL obstat*. – *Religious self-determination*. – *University autonomy*.

Article history:

Received: 31. 1. 2022.

Accepted: 9. 3. 2022.